ӘДӘБИЈЈАТ ВӘ ИНЧӘСӘНӘТ

3 август
1984-чү ил
№ 31 (2114)

УШАГ ПОЕМАЛАРЫ

Азәрбајҹан ушаг поемалары Совет һакимијјәти илләриндә јаранмышдыр. А. Шаиг, М. Сејидзадә, М. Рзагулузадә, М. Дилбази, Е. Абасов, З. Ҹаббарзадә, һабелә Т. Елчин, И. Тапдыг вә башгаларынын бу жанрда јаздығы әсәрләр вардыр. Бизим ушаг поемалары әдәбијјатымызын тәркиб һиссәси кими поема жанрынын рәнкарәнклијинә вә әлванлығына мүсбәт тә'сир етмиш, әдәбијјатымызы зәнкинләшдирмишдир.

Поема жанры һәјата күчлү јазычы нүфузу тәләб едир, һәјат һәгигәтләрини даһа дәриндән өјрәнмәк, инсани характерләрин дәринликләринә күчлү нүфуз етмәк тәләбини гаршыја гојур. Бу жанр јазычыдан совет адамларынын мә'нәви кејфијјәтләрини бачарыгла дујуб үмумиләшдирмәји тәләб едир. Бу жанрын мәс'улијјәт вә чәтинлијини һисс етмәдән, әлбәттә, дәјәрли поемалар јазмаг да мүмкүн дејилдир. Көрүнүр, бизим бә'зи шаирләр бу жанрда јазылачаг әсәрләр үзәриндә ишләмәјин чәтинлијинә гатлашмаг истәмир, јүнкүл вә асан јолла кедир вә буна көрә дә мүасир охучунун тәләб вә зөвгүнү өдәјән поемалар аз-аз јазылыр. Диҝәр тәрәфдән исә, әдәби просесә диггәтлә јанашдыгда белә бир гәнаәтә кәлирик ки, мүасир поема жанрынын инкишафында бир сыра јени мејлләр өзүнү көстәрир. Тәәссүф ки, бу мејлләри әдәби тәнгид кифајәт гәдәр арашдыра билмәмиш, онларын һансынын јахшы, һансынын јашамаға вә инкишафа гадир, һансынын исә пис, лазымсыз олдуғу барәдә һәлә индијә гәдәр өз фикрини сөјләмәмишдир.

Бә'зи ушаг поемаларында мүасир ушағы дүшүндүрән ваҹиб проблемләрин олмамасы инди ҹидди јарадыҹылыг гүсуру кими өзүнү көстәрир. Һалбуки бу, үмумијјәтлә, ушаг поемаларынын башлыҹа мәзијјәти сајылыр. Истедадлы шаир Фикрәт Садығын «Көјдән алма дүшмәди» (1982) китабында ики ушаг поемасы вардыр. Бу поеманын бири китабын адыны дашыјан ејни адлы поемадыр. Шаир ону «мүасир нағыл» адландырыр. Икинҹи поема исә «Ајсел кәнддә» адланыр. Бу поема јүнкүл, ојнаг бир үслубда јазылмышдыр. Асан вә марагла охунур. Диҝәр тәрәфдән ки, поеманын мәркәзиндә дуран проблем гејри-сәҹијјәви вә сүн'идир. Ајсел шәһәр ушағыдыр. Ширван дүзүнә гонаг кәлиб. О, Елчин, Күлчинлә јолдашлыг едир. Нәнәси Нисәбәјим очаг галамаг, сач асмаг үчүн ушаглары көмәјә чағырыр. Ушаглар очаг галајыр, дашдан сачајағы дүзәлдирләр. Очаг јаныр, сачын үстүндә чөрәк биширләр. Бу заман мә'лум олур ки, Ајселин сачајағы кими кәтирдији даш дејилмиш, бағa имиш. Һамы буна тәәҹҹүб едир. Ајсел дашла бағаны ајыра билмир. Бағa анасынын јанына гачыр. Башына кәлән әһвалаты она данышыр. Ајселдән инҹидијини сөјләјир. Ана бала бағаны баша салыр ки, Ајсел шәһәр ушағыдыр. О, дашла бағаны фәргләндирә билмир. Бундан сонра о, кәндә тез-тез кәләҹәк. Онун күнаһындан кеч. Сонра ана бағa баласына дејир:

Бил, акаһ ол!
Тәбиәт өзү
Гәсдән бизи
Охшадыб
Даша,
Бәлкә дүшмән
Көрүб чаша,
Јан кечә.

Ана илә баланын бу сөһбәтинин сүн'илији, бәдии ҹәһәтдән зәифлији бир јана, аһы, диҝәр тәрәфдән, јухарыда гыса мәзмуну данышылан бу әһвалатлар поема үчүн кифајәт гәдәр материал верирми? Зәннимҹә, јох. Јахшы ки, бу сөзләри Фикрәт Садығын «Көјдән алма дүшмәди» поемасы һаггында демәк олмур. Әввәла, мүәллиф бу поемада тәсвир етдији мөвзуја мувафиг бир бәдии форма тапмышдыр. Поема ушаглара хош кәлән нағыл үслубунда јазылмышдыр. Поемада нағыл гәһрәманлары Ала-була Кечи, Быглы Пишиклә бәрабәр, Күлчин, Ајсел, Гајғы вә Түркан бағларына истираһәтә кәлмиш Өзүм адлы ушаг сурәтләри характерҹә динамик, һадисәләрлә вәһдәтдә тәсвир олунур. Онлар тез-тез чимәрлијә јығышыр, ојнајыр, күлүр, әјләнирләр. Шаир поемадакы ушаглар ичәрисиндә Өзүмә диггәти даһа чох ҹәлб едир. Өзүм ловғадыр, јетәнә јетир, јетмәјәнә бир даш атыр. Өзүм һеч кимлә һесаблашмыр, һеч кими саја салмыр.

Поемада балача Күлчинин күллү вә сеһрли јајлығы, гырчын дону онун портретини, характерини тамамлајан бәдии деталлар кими јахшы тәсвир олунмушдур. Өзүнү коллективдән үстүн тутан Өзүмүн тәкләнмәси, онунла бирликдә ојнајан ушагларын һава кәмиси дүзәлдиб Өзүмдән јаха гуртармалары ушаг хәјалы вә фантазијасыны инкишаф етдирмәк бахымындан мүәллифин бәдии тапынтысыдыр.

Поеманын мәркәзиндә дајанан проблемин бәдии һәлли космосу фәтһ едән совет адамларынын һүнәрләри илә севинән, онлар кими учмаға һазыр олмаға бөјүк мараг көстәрән мүасир ушагларын тәхәјјүл тәрзи бәдии ҹәһәтдән јахшы һәлл олунмушдур. Һава кәмисинин ганадларында Вәтәнин көзәлликләрини сејр едән балача гәһрәманлар шаирин тәсвириндә һәм дә ҹәсур, икид совет ушагларынын бәдии образы кими чох марагладыр.

Поема жанрынын инсан характерләри тәсвириндә кениш имканлары вардыр. Тәәссүф ки, сон заманлар јазылмыш ушаг поемалары бу бахымдан нөгсанлыдыр. Бә'зи поемаларда јаддагалан ушаг образларынын олмадығы ҹидди нараһатлыг доғурур. Һеч кимә сирр дејил ки, сон заманлар ушаг әдәбијјатында, еләҹә дә онун ән әлверишли саһәси олан ушаг поемаларында мүасир ушагларын долғун образлары, еләҹә дә бөјүкләрин характери истәнилән сәвијјәдә тәсвир олунмур. Бу бахымдан Илјас Тапдығын ики поемасы үзәриндә дајанмаг истәјирәм.

Охуҹу танынмыш ушаг шаири И. Тапдығын ушаглар үчүн јаздығы јахшы поемаларла чохдан танышдыр. Онун бир нечә ил әввәл чап етдирдији «Чығал Вилал» поемасы инди дә өз бәдии тә'сирини сахлајыр. И. Тапдығын сон илләр јаздығы поемалардан бири «Гочаг довшан» адланыр. Ушагларын, хүсусилә балача ушагларын довшана гајғысы, ону бәсләмәјә һәвәс көстәрмәләри һамыја мә'лумдур. Бу мөвзуда әдәбијјатымызда јахшы әсәрләр аз дејилдир. Шаир Х. Әлибәјлинин бир нечә ил бундан әввәл јаздығы «Довшанын ад күнү» поемасы бу мөвзуда јазылмыш ушаг поемаларынын ән јахшы нүмунәси кими инди дә севилә-севилә охунур. Илјас Тапдығын поемасы исә бу мөвзуда јазыланлары әсла тәкрар етмир. Бу поемада довшанын гочаглығы, сајыглығы орижинал бәдии бојаларла тәсвир олунур. Довшан јыртыҹы вә һијләкәр һејванларла јолдашлыг едир. Түлкү, ајы, гурд кими аллегорик образлар поемада һәр бири өз характерләринә мүвафиг бәдии бојаларла ушаглара чатдырылыр. Довшан көзүачыгдыр, сајыгдыр. О, әтрафындакылары ајдын көрүр, јахшы тәсәввүр едир, онларын һәрәкәтләрини бир ан белә көздән гојмур. Ән башлыҹасы исә, довшанын һијләјә инанмамасы, тәһлүкәдән достуну горумасыдыр. Биз истәмәздик ки, бу марaглы поема бу ҹүр гејри-бәдии, сөнүк мисраларла битә иди:

Хоруз учур ағаҹа,
Довшан гачыр чәмәндә; (?)
Достлар, бурда нағылы
Тамамлајырам мән дә.

Илјас Тапдығын «Тәгвимә дүшән оғлан» поемасы исә характер јаратмаг бахымындан даһа нөгсанлы вә зәифдир. Поема мараглы мөвзуда јазылмышдыр. Суда батан балача Севданы хилас едән Ваһидин һәрәкәт вә икидлији һәгигәтән тәгдирәлајигдир. Бу да әсл гәһрәманлыг әламәтидир. Одур ки, поеманын сонунда мүәллифин фикирләрини үмумиләшдирән мисралар тәбии сәсләнир вә јахшы тә'сир бағышлајыр:

Икид, һүнәрвәр
Оғулларыјла
Фәхр едир Вәтән,
Истәр балача,
Истәрсә бөјүк
Хиласкарыјла
Фәхр едир Вәтән!..

Тәәссүф ки, поеманын финалында сөјләнилән бу фикирләр һадисәләрин тәбии тәсвиринин бәдии нәтиҹәси тә'сири бағышламыр. Поемада јаддагалан тә'сирли сәһнәләр, долғун бәдии лөвһәләр аздыр. Тәсвир олунан ушаг характерләри мә'нәви ҹәһәтдән гуру вә јохсул көрүнүрләр. Әсәрин әсас образлары — ушаг образлары Рөвшән вә Ваһидин анҹаг адлары бир-бириндән фәргләнир. Онлар әсл ушаг характери кими өз һәрәкәт вә давранышлары, инсани мүнасибәтләри илә јадда галмырлар. Мүәллифин рәғбәтлә охуҹуја тәгдим етдији балача Севда тез унудулур. Тәсвир објектинә үмуми, чох заман исә тәрәннүм јолу илә јанашан шаирин тәсвирләри, бәдии ахтарышлары зәиф олдуғундан поема бәдии тә'сир кәсб етмир. Һалбуки поеманын мөвзусу шаирә тәсвир објектини кениш бәдии лөвһәләрдә, нәҹиб инсани мүнасибәтләрдә, тәбиәт һадисәләри илә вәһдәтдә јаратмаг имканы верир. Шаир бу имканлардан истифадә етмәли иди.

Ушаг поемаларында характер јаратмаг ишиндә мәрһум шаир Сабир Мәммәдзадәнин сон илләрдәки фәалијјәти вә бәдии ахтарышлары да фәргләнир. О өз поемаларында гаршысына ушаг дүнјасына хас олан ваҹиб проблемләр гојур вә онлары әсасән уғурлу һәлл едир. Мә'лумдур ки, ушаг характеринин инкишаф вә формалашмасында коллективин ролу мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Бу ваҹиб проблем, һаглы олараг, һәмишә олдуғу кими, мүасир ушаг тәрбијәсиндә инди дә ҹидди мараг доғурур. Сабир Мәммәдзадәнин «Шылтаг гыз» поемасы бу бахымдан әһәмијјәтли әсәрдир. Бу поемада јаддагалан ушаг образы вардыр. Балача Хумар өз характери илә севилир вә фәргләнир.

Поемада Хумарда шылтаглыг төрәдән амилләр, онун арадан галдырылмасы үчүн мүәјјәнләшдирилән бәдии васитәләр јахшы дујулмуш вә инандырыҹы бәдии деталларла әсасландырылмышдыр. Ата-анасы ишә кетдикдә Хумар тәк галыр. Тәклик балача Хумары сыхыр, она әзијјәт верир. О, севдији Мәстанла әјләнмәк истәјир, лакин бу әјләнҹә дә ону разы салмыр. Тар чалмагла вахтыны өлдүрмәк истәјир, чалмағы баҹармадығындан бу да ону тә'мин етмир. Дибчәкләрлә вахтыны кечирмәк истәјир. Бу да ону аз марагландырыр. О, инсанларла үнсијјәтдә олмаг, һәмјашыдлары илә ојнамаг, әјләнмәк, күлмәк, данышмаг истәјир. Буна көрә дә шаир тәбии оларaг балача Хумары бағлы гапылы мәнзилдән һәјата, ушаглар ичәрисинә, ушаг бағчасына апарыр. Балача Хумар бағчада ушаглар ичәрисиндә илк күнләр дарыхыр, онлара говуша билмир. Лакин о, бағчада тәрбијә олунан ушаглар арасында характерҹә даһа ајдын вә парлаг көрүнүр. Ушағы, онун характерини һәрәкәтдә инкишаф вә формалашмада тәсвир етдијиндән «Шылтаг гыз» поемасы марагла охунур, онун балача гәһрәманынын характери бүтөв көрүнүр.

Мүасир ушаг поемаларыны нағыллашдырмаг мејли сон заманлар чох јајылмыш, мән дејәрдим ки, бәлкә дә јекнәсәг бир һал алмышдыр. Фолклорун нағыл жанры ушаглара чох јахын вә доғмадыр. Бу жанра мараг кичик јашлы ушагларда хүсусилә күчлүдүр. Лакин бу һеч дә о демәк дејил ки, бу жанрын имканларындан нечә кәлди «истифадә» етмәк лазымдыр. Аһы, һеч дә һәр мөвзуну нағыл сәпкисиндә јазмаға еһтијаҹ јохдур.

Ҹамал ӘҺМӘДОВ,
професор.